

Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis

Studia Psychologica IX (2016)

ISSN 2084-5596

Krzysztof Mudyń¹

Katedra Psychologii, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

Orientacja estetyczna. Przyczynek do *Homo aestheticus*

Streszczenie

W nawiązaniu do koncepcji Eduarda Sprangera i wyróżnionych przez niego typów osobowości wprowadzone zostaje pojęcie orientacji życiowych, badanych przy użyciu autorskiej metody *Rzeczywiste – Nierzeczywiste* (RN-02). Autor dokonuje przeglądu badań prowadzonych przy użyciu klasycznej metody SOV (ZPW) Allporta, Vernona i Lindzey oraz przy użyciu metody RN-02. Obydwie metody, nawiązując do koncepcji Sprangera, proponują odmienne sposoby operacjonalizacji wyróżnionych przez niego wartości (teoretycznych, ekonomicznych, społecznych, politycznych i religijnych). Pierwsza z wymienionych metod ma charakter bezpośredni, druga zaś – charakter projekcyjny. Wyniki zebrane przy pomocy obydwu metod wskazują, że orientacja estetyczna odgrywa ważniejszą rolę u kobiet niż u mężczyzn, wraz z orientacją społeczną oraz religijną wchodzi w skład skupienia holistycznego, podczas gdy pozostałe trzy orientacje wchodzi w skład tak zwanego skupienia analityczno-instrumentalnego. Orientacja estetyczna (w odróżnieniu od społecznej, religijnej i ekonomicznej) okazuje się mało wrażliwa na uwarunkowania środowiskowe, utożsamiane ze zmiennymi demograficznymi. W końcowej części artykułu autor próbuje naszkicować specyfikę estetycznego sposobu doświadczania rzeczywistości. Uzasadnia też tezę, iż orientacja estetyczna nie musi wyrażać się czynnym uprawianiem sztuki ani posiadaniem rozbudowanej wiedzy w odniesieniu do historii sztuki i jej wytworów.

Słowa kluczowe: orientacja estetyczna, orientacje życiowe, wartości jawne i niejawne

Aesthetic Orientation. A Contribution to the Concept of *Homo Aestheticus*

Abstract

By making reference to Eduard Spranger's theory of personality types, the paper introduces the concept of life orientations which are examined by means of the author's Real-Nonreal Questionnaire (RN-02). An overview of studies conducted using the classic Allport, Vernon and Lindzey SOV method and the RN-02 tool is given in this paper. Even though both methods relate to Spranger's theory, they propound different ways of operationalizing the values he distinguished (i.e. theoretical, economic, social, political and religious). The first technique is direct, whereas the second — projective. The results of both methods indicate that the

¹ Adres do korespondencji: Krzysztof Mudyń, Zakład Badań Podstawowych, Katedra Psychologii, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków; e-mail: liberum@poczta.onet.pl.

aesthetic orientation is more important to women than men. Together with social and religious orientation, it forms a holistic cluster, while the remaining three values belong to the so-called analytical and instrumental cluster. The aesthetic orientation (unlike social, religious and economic ones) is weakly affected by environmental conditions representing demographic variables. In the last part of the article, the author attempts to define the singularity of the aesthetic experience of the reality. He also proves the thesis that aesthetic orientation does need to manifest itself by the practice of art or vast knowledge about art history and works of art.

Key words: aesthetic orientation, life orientations, explicit and implicit values

Wprowadzenie

„Być zorientowanym na coś” to tyle, co być uwrażliwionym, nastawionym na dostrzeganie, doświadczanie i ewentualnie zajmowanie się tym czymś zamiast czymś innym. Bycie zorientowanym na coś to zarazem tyle, co bycie ukierunkowanym, nastawionym (lub „nastrojonym”) na spostrzeganie rzeczywistości pod pewnym kątem, to interpretowanie dostępnych informacji w określony sposób i ewentualne wykorzystywanie ich do dalszych poczynąń.

W psychologii termin „orientacja” pojawia się w różnych kontekstach w tym właśnie rozumieniu. Mówi się o orientacjach wartościujących (*value-orientations*, Kluckhohn, 1951), o byciu zorientowanym na działanie lub na stan (*action vs state orientation*, Kuhl, 1981), o „osobistej orientacji religijnej” (*personal religious orientation*, Allport, Ross, 1967), wyróżnia się odmienne orientacje społeczne, takie jak indywidualistyczna, rywalizacyjna czy kooperacyjna (Reykowski, Skarżyńska, Ziółkowski, 1990), mówi się też o „orientacji egalitarnej vs nieegalitarnej”, „orientacji defensywnej” (Doliński, 1993) oraz „orientacji na dominację społeczną” (Sidanius, Pratto, Mitchell, 1994; Klebaniuk, 2010). Czasem mówi się także o „orientacjach ontologicznych” (Mudyń, 2007), nazwanych później „orientacjami życiowymi” (Mudyń, 2010). Ostatnie z wymienionych pojęć zostanie jeszcze dookreślone w dalszych partiach tekstu.

O niektórych ludziach chciałoby się powiedzieć, że są zorientowani estetycznie. Są to osoby, o których chciałoby się powiedzieć – ryzykując tautologiczność sformułowania – że w swych wyborach i decyzjach kierują się zwykle wartościami estetycznymi.

Gdy mowa o wartościach, należy jak najszybciej odwołać się do klasycznego źródła rozważań nad specyfiką orientacji (wartości) estetycznej i jej miejsca wśród innych wartości, to jest do pracy Eduarda Sprangera (1928, 1930). Wyróżnił on i scharakteryzował sześć idealnych typów osobowości, z których każdy podporządkowany jest odpowiedniej wartości: *typ teoretyczny, ekonomiczny, estetyczny, społeczny, polityczny (Der Macht Mensch) i religijny*.

Koncepcja Sprangera stała się podstawą skonstruowanego przez Allporta i Vernona w 1931 roku kwestionariusza *Study of Values* (SOV), zmodyfikowanego następnie w 1960 roku (Allport, Vernon, Lindzey), a przetłumaczonego na polski przez Mieczysława Chojnowskiego jako *Zeszyt Postaw Wartościujących* (ZPW).

Spranger, charakteryzując specyfikę orientacji estetycznej², przeciwstawia ją zwłaszcza orientacji ekonomicznej (pragmatycznej, utylitarnej) oraz teoretycznej. Prymat formy nad funkcjonalnością oraz praktycznymi korzyściami i konsekwencjami byłby jednym z wyróżników orientacji estetycznej. Opisując nastawienie estetyczne, autor *Lebensformen* (przetłumaczonych na angielski jako *Types of Man*) często odwołuje się do pary pojęć impresja – ekspresja, a w ich łącznym współdziałaniu upatruje kluczowej specyfiki orientacji estetycznej w jej kompletnej postaci. Píše on między innymi: „Jeśli chcielibyśmy podsumować istotę estetyzmu, powinniśmy powiedzieć: to ekspresja utworzona z impresji” (1930, s. 147; tłum. K.M.). A kilka stron dalej wyraża tę samą myśl jeszcze bardziej dobitnie: „Możemy zwięźle określić jej naturę jako przekształcanie wszystkich impresji w ekspresje” (1930, s. 149; tłum. K.M.).

Poszukując specyfiki orientacji estetycznej, nie sposób pominąć kategorię piękna. Władysław Tatarkiewicz w swym syntetycznym artykule *Dwa pojęcia piękna* przywołuje różne jego definicje, poczynając od starożytności, a kończąc na czasach sobie współczesnych. Można odnieść wrażenie, że pojęcie piękna na przestrzeni wieków niewiele się zmieniało. Wbrew sugestii zawartej w tytule pracy nie było też dwóch odmiennych sposobów rozumienia piękna, lecz tylko jego węższe lub nieco szersze rozumienie. W węższym, klasycznym rozumieniu piękna powtarza się motyw (różnie nazywanej) formy, proporcji czy harmonii. Warto przytoczyć za Tatarkiewiczem lakoniczne sformułowanie Albertiego: „Piękno jest zgodnością i wzajemnym zgraniem (*concordanza*) części” (za: Tatarkiewicz, 1978, s. 7). Z kolei przy szerszym jego pojmowaniu próbowano wzbogacać jego rozumienie o dodatkowe określenia, takie jak: wdzięk, subtelność, wzniosłość i odpowiedniość. Warto natomiast podkreślić, że o wiele bardziej radykalnie ewoluowało pojęcie sztuki. I jak píše Tatarkiewicz – aż do XIX wieku „sztuka” oznaczała „umiejętność zgodnego z regułami wytwarzania jakichkolwiek rzeczy i znaczenie to poniekąd zachowała dotychczas” (Tatarkiewicz, 1978, s. 19).

Odnotujmy jeszcze, że w *Study of Values* (SOV lub ZPW) Allporta, Vernona i Lindzey wartości estetyczne wyrażają się (podobnie jak w przypadku innych wartości) preferowanym sposobem spędzania wolnego czasu, preferowanym rodzajem wykonywanej pracy, jak również przekonaniami o relatywnej ważności określonych norm czy zasad. A zatem o wartościach estetycznych w kontekście wspomnianej metody wnosimy stąd, iż ktoś woli rozmawiać ze znajomymi raczej o literaturze niż na przykład o sensie życia lub o nowych odkryciach naukowych, że wolałby być raczej kustoszem w galerii sztuk pięknych niż kierownikiem dużego przedsiębiorstwa, że wołał(a)by, aby jej mąż czy jego żona posiadał(a) „duże zdolności artystyczne” niż

² Gwoli ścisłości należałoby dodać, że w niemieckim oryginale Spranger (1930) mówi o „idealnych, podstawowych typach osobowości” (*Die idealen Grundtypen der Individualität*), a wśród nich wyróżnia i charakteryzuje „człowieka estetycznego” (*Der aestetische Mensch*). Natomiast w angielskim tłumaczeniu tej pracy odpowiedni rozdział nosi tytuł *The Aesthetic Attitude*. Stąd też mówienie o „orientacji estetycznej” wydaje się właściwym kompromisem terminologicznym. Podkreślić warto, że Spranger nie opisywał wyabstrahowanych wartości, zawieszonych w próżni lub istniejących w świecie idei, lecz opisywał sposób przeżywania świata przez różne „typy” człowieka, zdecydowanie preferujące określony rodzaj wartości.

„kierował(a) się w życiu wartościami duchowymi”. Podobnie jeśli uważamy, że „na-sze postępowanie powinno być normowane ideałami piękna” raczej niż „względami materialnymi” lub „ogólnym dobrem społecznym”.

Miejsce wartości estetycznych w kontekście badań *Study of Values* (SOV, ZPW) Allporta, Vernona i Lindzeya

Zauważmy, że kwestionariusz SOV bada wartości w sposób deklaratywny, pytając osoby badane o ich preferencje co do ich zainteresowań, zachowań i przekonań. Można powiedzieć, że bada on wyróżnione przez Sprangera wartości w sposób „bezpośredni”, czyli że odnosi się do tak zwanych wartości jawnych (*explicit*). Należy też pamiętać, że metoda ta została skonstruowana dość dawno temu, bo przed rokiem 1960, i niektóre pytania zdążyły się już „zestarzeć”. Tym niemniej należy odnotować, że w badaniach autorów tej metody, które zostały opublikowane w 1960 roku, a przeprowadzone na dużej próbie *college students* (czyli uczniów szkół średnich) w liczbie 3778, wartości estetyczne uplasowały się na ostatnim, czyli szóstym miejscu. Jeśli porangować średnie dla poszczególnych typów wartości, to lista wyglądałaby następująco: (1) religijne – 41,01, (2) polityczne – 40,39, (3) ekonomiczne – 40,33, (4) teoretyczne – 39,75, (5) społeczne – 39,56, i wreszcie (6) estetyczne – 38,88. Patrząc z niejakim niedowierzaniem na te wyniki, można by dojść do wniosku, że albo młodzież w tamtej epoce była nadzwyczaj religijna i upolityczniona, albo że wyniki te oddają głównie specyfikę norm społecznych w USA pod koniec lat pięćdziesiątych.

Z kolei porównywalne badania, przeprowadzone przy użyciu tej samej metody w pięciu kanadyjskich uniwersytetach wśród 513 studentów Business Administration w roku 1978 (Hurka, 1980), ukazują już dość odmienny obraz preferowanych wartości. W tym przypadku ranking wartości przedstawiałyby się następująco: (1) ekonomiczne – 47,54, (2) polityczne – 45,26, (3) teoretyczne – 40,48, (4) społeczne – 38,42; (5) estetyczne – 37,20, i – tym razem na ostatnim miejscu – (6) wartości religijne – 31,01. W tym wypadku wartości estetyczne znalazły się zatem na miejscu przedostatnim. Należy też podkreślić, że w obydwu referowanych badaniach dziewczęta uzyskiwały istotnie wyższe wyniki w odniesieniu do wartości estetycznych niż ich mężczyźni. W przypadku studentów Business Administration różnica ta (na korzyść kobiet) była dość spektakularna, średnie arytmetyczne to odpowiednio 41,26 do 35,30 ($p < 0,001$).

Analogiczne różnice na korzyść kobiet odnotowano też między innymi w badaniach przeprowadzonych w latach 1973–1974 na próbie szczególnie utalentowanych trzynastolatków oraz powtórzonych 20 lat później (Lubinski, Schmidt, Benbow, 1996). Zarówno w pierwszym, jak i w drugim badaniu przedstawicielki płci pięknej uzyskały wyższe wyniki w wartościach estetycznych niż ich rówieśnicy. Co więcej, w badaniu drugim, kiedy to uczestnicy byli w wieku 33 lat, wartości estetyczne kobiet wysunęły się na pierwszą pozycję z wynikiem $M = 42,2$ (mężczyźni: $M = 38,2$).

Analogiczne, wyższe wyniki kobiet w odniesieniu do orientacji estetycznej (Mudyń, 2007), badanych przy użyciu SOV (ZPW), uzyskano też w badaniach polskich studentów prawa ($N = 80$; odpowiednio $M = 42,07$ i $M = 37,43$; $p < 0,01$) oraz wśród studentów fizyki ($M = 80$, $M = 41,44$ i $M = 38,19$; $p < 0,05$).

Generalnie w badaniach przy użyciu SOV kobiety uzyskują istotnie wyższe wyniki od mężczyzn w wartościach estetycznych. Ponadto zarysowała się też inna wyraźna tendencja związana z płcią osób badanych – kobiety uzyskują wyższe wyniki w wartościach estetycznych, społecznych i religijnych, natomiast mężczyźni w pozostałych trzech typach wartości, to jest teoretycznych, ekonomicznych i politycznych (Lubiński et al., 1996).

Interesujący, acz trudny do interpretacji wynik uzyskano w badaniach przeprowadzonych w Iranie wśród młodych więźniów (średnia wieku 22,5 roku) przy użyciu SOV. Przebadano 137 osadzonych oraz 40-osobową grupę kontrolną, dobraną pod kątem wieku i wykształcenia. Więźniowie uzyskali istotnie niższe wyniki w zakresie wartości religijnych i społecznych ($p < 0,001$), natomiast wyższe w odniesieniu do wartości ekonomicznych ($p < 0,001$). Wspomniane wyniki wydają się zrozumiałe, natomiast – co ciekawe – więźniowie uzyskali też wyższe niż w grupie kontrolnej wyniki w zakresie wartości estetycznych ($M = 36,27$ vs $M = 28,78$; $p < 0,001$).

Jawność i niejawność preferowanych wartości.

Orientacje życiowe jako synonim wartości niejawnych

Czy osoby badane mają wystarczające rozeznanie w tym, co jest dla nich ważne lub pożądane, co jest dość ważne, a co najważniejsze? Klasyczny kwestionariusz Allporta i in. (podobnie jak wiele innych narzędzi do badania wartości) zakłada, że tak jest w istocie. Pojawia się jednak pytanie, czy jest to trafne założenie, czy uzasadnione tylko „o tyle, o ile”. Wątpliwości jest kilka.

Na początek warto tu przypomnieć propozycję wybitnego socjologa Stanisława Ossowskiego (2000), iż wartości można podzielić na **uznawane** oraz **odczuwane**. Pierwsze z wymienionych to te, które uważamy za słuszne i moralnie lub racjonalnie uzasadnione. Chętnie zgadzamy się, że powinny być realizowane, a wynikające z nich normy przestrzegane. Jednak nie musi to znaczyć, że są dla nas atrakcyjne, pociągające i że spontanicznie lub konsekwentnie je realizujemy. Krótko mówiąc, niektóre rzeczy uznajemy za wartościowe, choć niekoniecznie odczuwamy je jako atrakcyjne (i niekoniecznie je realizujemy), inne rzeczy odczuwamy jako pociągające (i często lub niekiedy im ulegamy), są też rzeczy, które (na szczęście) uważamy za wartościowe, a zarazem „odczuwamy” je jako atrakcyjne i w konsekwencji chętnie je realizujemy. W tym przypadku można by powiedzieć, że raz po raz poświadczamy ich subiektywną „wartościowość” swoim zachowaniem.

Inna wątpliwość związana z bezpośrednim, „jawnym” badaniem wartości wiąże się z tym, iż w każdym środowisku funkcjonują (sub)kulturowo akceptowane i zasadniczo niekwestionowane wartości, z funkcjonowania których osoby badane zdają sobie sprawę. W rezultacie, jak twierdzą niektórzy sceptycy (por. Maio, 1997;

Rohan, 2000), kiedy pytamy ludzi wprost o ich osobiste wartości, to w przeważającym stopniu dowiadujemy się o niekwestionowanych przez daną osobę, a kulturowo akceptowanych stereotypach³. Trochę tak jak w piosence Kuby Sienkiewicza (1997): „Są takie rzeczy, że nikt nie zaprzeczy [...] Wszyscy zgadzają się ze sobą, a będzie nadal tak, jak jest”. A mówiąc precyzyjniej – wiedza o akceptowanych w danym środowisku wartościach oraz tak zwana zmienna aprobaty społecznej stanowią czynniki ograniczające diagnostyczną wartość wyników uzyskiwanych za pośrednictwem metod jawnych (*explicit tools*).

Jeszcze inna wątpliwość związana z samoopisowymi metodami wynika stąd, iż nie ma wystarczających podstaw, by osobę badaną traktować jako eksperta od trafnych generalizacji i interpretacji własnych zachowań. Wątpliwości te zanikają, jeśli pytamy osobę badaną o rzeczy całkiem konkretne, w rodzaju: „Co jadłeś dzisiaj na śniadanie?”, natomiast stają się bardziej uzasadnione wówczas, gdy oczekujemy od niej trafnych uogólnień w odniesieniu do własnych zachowań, w rodzaju „Czy preferujesz potrawy pożywne, czy niskokaloryczne?”.

Wydaje się również, że w wypadku pytań bezpośrednich udzielane odpowiedzi mogą być zakotwiczone w znacznym stopniu w koncepcji samego(mej) siebie – w tym wypadku jako osoby kulturalnej, interesującej się sztuką i zorientowanej w aktualnych wydarzeniach kulturalnych. Natomiast w przypadku metod pośrednich odwołujemy się do głębszych pokładów osobowości jednostki, między innymi w sensie jej wrażliwości na różne konstelacje bodźców wizualnych, akustycznych i innych.

Orientacja estetyczna w rozumieniu metody RN-02

W nawiązaniu do koncepcji Eduarda Sprangera, tej samej co w przypadku Allporta i in., w 2002 roku skonstruowano metodę do badania wartości niejawnych, nazywając je ostatecznie orientacjami życiowymi (Mudyń, 2010). Kwestionariusz *Rzeczywiste – Nierzeczywiste* (RN-02), traktowany jako metoda projekcyjna, składa się z 58 zestawów pojęć (jedno- i dwuwyrazowych określeń) związanych z różnymi aspektami ludzkiej aktywności. Każdy z sześciu wyróżnionych przez Sprangera typów wartości reprezentowany jest przez 10 pojęć. Pojęcia te występują w zestawach trzy- i czteroelementowych, powtarzając się w różnych konfiguracjach; każde z pojęć występuje trzykrotnie w kontekście różnych innych pojęć, reprezentujących pozostałe orientacje. Zadaniem osoby badanej jest wybór z każdego zestawu tego określenia, które jej zdaniem odnosi się do czegoś bardziej rzeczywistego od pozostałych określeń. Za każdy wybór pojęcia osoba badana uzyskuje 2 lub 3 punkty (zaliczane do danej orientacji) – 2 punkty, jeśli wybiera z zestawu trzejelementowego, 3 punkty, gdy wybiera z zestawu czteroelementowego. Wybierając konsekwentnie wszystkie pojęcia reprezentujące daną orientację, można uzyskać 70 punktów.

³ Szerzej o terminologiczno-metodologicznych wątpliwościach i kontrowersjach związanych z badaniem wartości w psychologii w artykule M. Rohan (2000) *Rose by Any Name? The Values Construct*.

Dzieje się to niejako kosztem pozostałych orientacji, gdyż należy zaznaczyć, iż RN-02 (podobnie jak SOV) jest tak zwaną metodą ipsatywną. Oznacza to, że sumaryczna liczba punktów możliwych do rozdysponowania jest stała i dlatego też można powiedzieć, iż wynik każdej poszczególnej orientacji jest uwarunkowany wynikami pozostałych pięciu orientacji. A mówiąc jeszcze inaczej – wynik każdej pojedynczej orientacji pozwala się wydedukować na podstawie wyników pięciu pozostałych.

Metoda RN-02 opiera się na dwóch, niezupełnie oczywistych, założeniach:

- 1) „Rzeczywistość” (podobnie jak „rzeczywisty”) jest pojęciem z natury swej nie-
dookreślonym, wymagającym każdorazowo dookreślenia przez podmiot. Niedo-
określoność i wieloznaczność tego słowa sprawia, że jest ono idealnym „bodź-
cem projekcyjnym”, podobnie jak plamy atramentowe w teście Rorschacha.
- 2) Jeśli coś jest dla jednostki ważne, to jest przez nią uznawane za bardziej rzeczy-
wiste niż to, co jest dla niej nieważne lub mniej ważne⁴.

Krótko mówiąc: „Jeśli powiesz mi, co jest dla ciebie najbardziej rzeczywiste, będę mógł powiedzieć, co jest dla ciebie ważne”.

Tabela 1. Zestawienie pojęć reprezentujących orientację estetyczną oraz (dla porównania) orientację teoretyczną i ekonomiczną w RN-02

ORIENTACJE	Poszczególne pojęcia	Liczba pojęć
Teoretyczna	Genotyp, Prawdopodobieństwo zdarzeń, Twierdzenie matematyczne, Pole elektromagnetyczne, Siła grawitacji, Sprzeczność logiczna, Budowa atomu, Związek przyczynowy, Sztuczna inteligencja, Teoria względności	10
Ekonomiczna	Biuro maklerskie, Zużycie energii, Budżet domowy, Cena promocyjna, Podatek dochodowy, Opłacalność inwestycji, Kredyt inwestycyjny, Koszty produkcji, Transakcja giełdowa, Recesja gospodarcza	10
Estetyczna	Poetycki nastrój, Kompozycja barw, Harmonia kształtów, Impresjonistyczny obraz, Stylowy ubiór, Bohater powieści, Koncert fortepianowy, Zapach kwiatów, Sonata skrzypcowa, Estetyka wnętrza	10
Społeczna		10
Polityczna		10
Religijna		10
Pojęcia dodatkowe	Miasto Kraków, Wszechświat, Ja sam(a)	3
Razem		63

⁴ Jeszcze inaczej – bardziej pompatycznie – można by powiedzieć, że na podstawie właściwości prywatnej ontologii wnioskujemy o prywatnej (i poniekąd spontanicznej) aksjologii jednostki. W tle obecne jest również założenie, iż subiektywna rzeczywistość jednostki pozwala się ujmować w kategoriach „mniej” vs „bardziej”, a nie tylko w kategoriach zero-jedynkowych, czyli rzeczywiste – nierzeczywiste. Szerzej na ten temat (Mudyń, 2007, 2010). Na marginesie zauważmy też, że aksjologia wyodrębniła się z filozofii dopiero na początku XIX wieku. Współcześnie absolwenci filozofii zdążyli się już przywiązać do postulatu, by aksjologii nie mieszać z ontologią. Autor tego tekstu oczywiście nie podziela takiego przekonania. Dla równowagi można by twierdzić, że o tym, iż coś jest (lub było) dla danej jednostki ważne (tzn. posiada pozytywne lub negatywne znaczenie), wystarczająco świadczy fakt, że jest to reprezentowane w jej subiektywnej rzeczywistości.

Należy dodać, że RN-02 posiada zadowalające właściwości psychometryczne.

Rzetelność wewnętrzna – Alfa Cronbacha – dla kolejnych orientacji wyniosła odpowiednio: 0,77; 0,82; 0,71; 0,80; 0,72; 0,86 ($N = 416$; studenci różnych kierunków i uczelni). Rzetelność retestowa dla kolejnych orientacji to: 0,79; 0,78; 0,78; 0,74; 0,71; 0,85 ($N = 104$, badanie po 10 tygodniach; studenci psychologii UJ). Najwyższy wskaźnik rzetelności (zarówno wewnętrznej, jak i retestowej) odnosi się do orientacji religijnej, odpowiednio 0,86 i 0,85 (Mudyń, 2007, s. 188).

Natomiast korelacje z wynikami SOV (ZPW) Allporta, Vernona i Lindzey (w których można upatrywać jednego ze wskaźników trafności zewnętrznej) okazały się słabe lub umiarkowane (Mudyń, 2007, s. 199) – odpowiednio: $r = 0,41$; 0,36; 0,23; 0,29; 0,30; 0,47 ($N = 160$; studenci prawa i fizyki UJ). Jednak kiedy badania przeprowadzono na studentach Akademii Ekonomicznej ($N = 40$) oraz Akademii Muzycznej w Krakowie ($N = 40$), którzy (zgodnie z oczekiwaniami) uzyskiwali wysokie wyniki czy to w orientacji ekonomicznej, czy w estetycznej, zaobserwowano relatywnie wysoką zbieżność wyników w odniesieniu do tych dwóch wymiarów pomiędzy orientacjami życiowymi w rozumieniu RN-02 a odpowiednimi, globalnie deklarowanymi wartościami – R Spearmana = 0,59 dla ekonomicznej i 0,71 dla orientacji estetycznej (Mudyń, 2007, s. 266).

Przechodząc na płaszczyznę teoretyczną, należałoby ponownie skonfrontować się z pytaniem, czym są orientacje życiowe i jak rozumieć ten konstrukt.

W sensie teoretycznym – orientacja życiowa to tendencja do wybiórczego koncentrowania uwagi na określonym aspekcie aktywności życiowej, prowadząca do subiektywnego przekonania o niekwestionowalnej (lub relatywnie wysokiej) rzeczywistości odpowiednich treści.

W sensie metaforycznym – jest to typowe dla danej jednostki ustawienie głębi ostrości i rodzaj stosowanych filtrów poznawczych.

W sensie operacyjnym – jest to liczba punktów uzyskiwanych w określonej skali podczas badania metodą RN-02, a odnoszonych do danej sfery aktywności jednostki.

W kontekście ostatniego stwierdzenia rysuje się pewna wieloznaczność pojęcia „orientacja”. W każdej bowiem z sześciu wyróżnionych orientacji można uzyskać nie tylko wysoki, ale i relatywnie niski wynik. Jeśli ktoś uzyska stosunkowo niski wynik w odniesieniu na przykład do orientacji estetycznej, nie pozostaje nam nic innego jak skonstatować, że w przypadku tej osoby orientacja estetyczna jest słabo zarysowana. Nie można jednak powiedzieć – skoro osoba uzyskała pewną liczbę punktów – że jej w ogóle nie ma. Z kolei jeśli dana osoba uzyskała najwyższy wynik właśnie w interesującej nas orientacji estetycznej, to samo określenie (to jest orientacja) nabiera innego znaczenia. Wówczas bowiem możemy powiedzieć, że jest ona (w swych wyborach i w ogóle w sposobie doświadczania rzeczywistości) zorientowana estetycznie. A wtedy można by twierdzić – i w tym momencie wkraczamy na grunt koncepcji Sprangera – że mamy do czynienia z „człowiekiem estetycznym”, czyli z pewnym typem człowieka, z określonym typem osobowości. W tym momencie powraca też stare pytanie – czy poetą się jest, czy tylko się bywa.

Odnosząc się do tej kwestii, można powiedzieć, że jeśli ktoś reaguje jak poeta przez większą część swego czasu na jawie i we śnie⁵, zasługuje na miano poety. Można sądzić, że zdecydowana większość ludzi co najwyżej bywa niekiedy w poetyckim nastroju, niekoniecznie dając temu wyraz w postaci zobiektywizowanego wytworu lub w innej formie ekspresji demonstrowanej w przestrzeni publicznej bądź choćby intersubiektywnej. Przypomnijmy, że Spranger oczekiwał od „typu estetycznego” transformacji impresji na jakąś formę ekspresji.

Orientacja estetyczna w świetle wyników badań przy użyciu RN-02

Na początek, aby umiejscowić orientację estetyczną pośród wyników innych orientacji, przytoczymy wyniki badań poprzecznych (Mudyń, 2010), przeprowadzonych na dużej próbie 1616 osób w wieku 16–88 lat, w latach 2006–2008. Wyróżniono trzy grupy wiekowe: 16–23 lata ($N = 268$), 24–59 lat ($N = 431$) i lat 60+ ($N = 104$). Wyniki z uwzględnieniem powyższych grup wieku oraz płci przedstawia Tabela 2.

Tabela 2. Średnie wyniki w zakresie poszczególnych orientacji z uwzględnieniem grupy wieku i płci

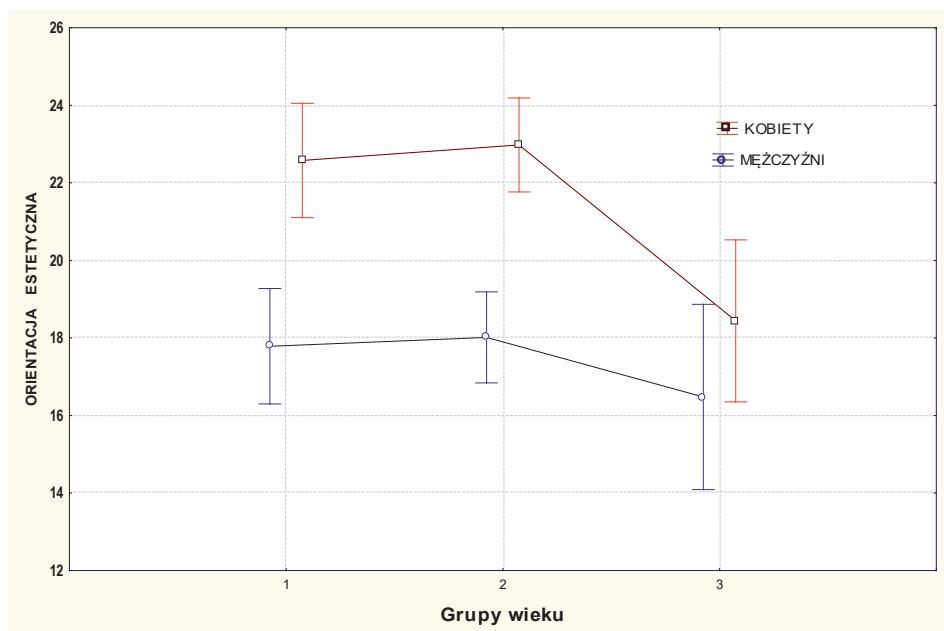
Orientacje	Grupa 1 (16–23 lata)				Grupa 2 (24–59 lat)				Grupa 3 (60+ lat)			
	Kobiety		Mężczyźni		Kobiety		Mężczyźni		Kobiety		Mężczyźni	
	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD	M	SD
Teoretyczna	17,0	12,1	22,5	14,1	15,4	12,3	21,4	14,0	11,0	11,1	13,9	13,9
Ekonomiczna	21,7	15,8	28,2	17,0	28,0	16,2	32,7	17,2	18,2	13,5	22,2	15,8
Estetyczna	22,6	13,4	17,8	11,9	23,0	13,6	18,0	11,8	18,4	10,3	16,5	11,8
Społeczna	28,6	15,6	23,6	13,8	26,6	15,6	21,4	13,7	31,4	13,2	33,5	17,0
Polityczna	18,1	11,9	20,0	12,6	18,0	11,3	19,1	11,2	16,7	11,5	17,9	11,1
Religijna	17,0	16,1	12,9	14,2	14,3	15,5	12,5	15,7	29,3	18,4	21,0	16,0

Patrząc na wyniki Tabeli 1, można dostrzec następujące prawidłowości: (1) W żadnej grupie wiekowej ani w przypadku kobiet, ani mężczyzn orientacja estetyczna nie uzyskała najwyższych wartości (w porównaniu do pozostałych orientacji). Najwyższe wyniki odnosiły się albo do orientacji społecznej, albo do orientacji ekonomicznej. (2) W przypadku orientacji estetycznej w każdej grupie wieku wyniki kobiet były wyższe od wyników mężczyzn. (3) Gdyby dokonywać rankingu średnich w odniesieniu do poszczególnych orientacji, to estetyczna orientacja znalazłaby się na relatywnie najwyższej (drugiej) pozycji w grupie najmłodszych kobiet, natomiast w przypadku mężczyzn w każdej grupie wiekowej byłaby to pozycja piąta, czyli przedostatnia.

Zastosowanie dwuczynnikowej ANOVY w odniesieniu do wyników orientacji estetycznej, gdzie płeć i grupę wiekową potraktowano jako zmienne niezależne, pozwoliło ustalić istotność efektu płci ($p < 0,01$) oraz wieku ($p < 0,001$) przy braku istotnej interakcji między tymi zmiennymi.

⁵ Tu nawiązuję niejako do definicji „zwyczajnego stanu świadomości”, zaproponowanej kiedyś przez Charlesa T. Tarta (1969).

Graficznie wyniki w zakresie orientacji estetycznej przedstawia Rysunek 1.



Rysunek 1. Wyniki w zakresie orientacji estetycznej w 3 grupach wiekowych. Efekt interakcji (płeć × grupa wieku): $F(2,1610) = 1,41$; $p = 0,24$.

Źródło: Mudyń (2010).

Warto podkreślić (Rysunek 1), że wyniki kobiet w pierwszych dwóch przedziałach wieku (16–23 lata oraz 24–59 lat) są istotnie wyższe od wyników mężczyzn. W trzeciej, najstarszej grupie wiekowej (60–88 lat) kobiety jako grupa wprawdzie dalej uzyskiwały wyniki wyższe od mężczyzn, lecz zróżnicowanie wyników (wewnątrzgrupowych) było większe, a różnice międzygrupowe okazały się mniejsze i statystycznie nieistotne. Zauważmy też, że mimo odmienności metod, to jest RN-02 oraz SOV, kobiety dość konsekwentnie uzyskują wyższe wyniki w odniesieniu do estetycznego aspektu rzeczywistości, w przypadku obydwu metod.

Nasuwa się pytanie, jakie wyniki, między innymi w odniesieniu do orientacji estetycznej, uzyskują osoby, co do których – z racji wykonywanego zawodu (lub studiowanego kierunku) – mamy powody oczekiwać, że wartości estetyczne (artyistyczne) są dla nich ważne i bardziej cenione niż wśród przedstawicieli innych grup. Częściowej odpowiedzi na to pytanie dostarczają wyniki dwóch grup studentów (Mudyń, 2007, s. 224), studiujących bardzo odmienne kierunki na różnych uczelniach, a mianowicie studentów malarstwa (ASP) oraz bankowości i finansów (AE). Odpowiednie wyniki przedstawia Tabela 3.

Wyniki interesującej nas orientacji estetycznej wśród studentów malarstwa (Tabela 3) okazały się wysokie, ustępując nieznacznie orientacji religijnej, której wyniki również są wyjątkowo wysokie. Niewiele niższe okazały się wyniki dotyczące

orientacji społecznej. Natomiast w grupie studentów Akademii Ekonomicznej najwyższe średnie dotyczyły trzech pozostałych orientacji. Można by powiedzieć, że wyniki jednej grupy są lustrzanym odbiciem drugiej, szczególnie widoczne jest to w odniesieniu do orientacji ekonomicznej i estetycznej, gdzie wyniki porównywalnych grup różnią się od siebie w sposób spektakularny.

Tabela 3. Porównanie wyników RN-2002 studentów malarstwa (N = 40) oraz studentów finansów i bankowości (N = 40). Pogrubioną czcionką oznaczono trzy preferowane orientacje w każdej z grup

Orientacje życiowe	Studenti malarstwa	Studenti finansów i bankowości	F (df = 1,78)	p (dwustr.)
	M (1)	M (2)		
Teoretyczna	16,82	21,75	2,50	n.i.
Ekonomiczna	18,40	34,55	19,10	0,000
Polityczna	12,08	20,77	12,05	0,001
Estetyczna	25,82	13,85	23,76	0,000
Społeczna	24,95	19,82	2,46	n.i.
Religijna	26,42	11,05	18,08	0,000

Podobne, lecz jeszcze bardziej spektakularne wyniki uzyskano w przypadku małej grupy (N = 10) niepełnosprawnych artystów, malujących ustami i nogami (w wieku 26–55 lat), związanych z wydawnictwem AMUN (Mudyń, 2007, s. 228). Wyniki poszczególnych orientacji, uszeregowane od najwyższych do najniższych, przedstawia Tabela 4.

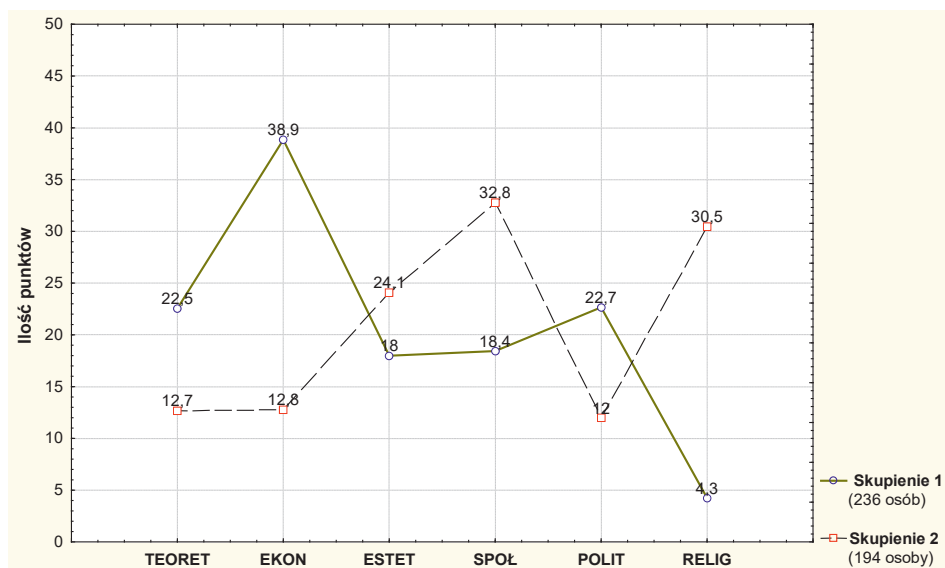
Tabela 4. Wyniki RN-02 (statystyki opisowe) artystów malujących ustami i nogami

Orientacje życiowe (N = 10)	M	min.	maks.	SD
Estetyczna	38,0	19	66	14,7
Religijna	30,7	12	61	15,8
Społeczna	30,4	12	49	12,6
Ekonomiczna	10,5	0	35	9,2
Teoretyczna	10,4	0	29	9,2
Polityczna	7,0	0	21	7,5

Tytułem komentarza należy podkreślić, że artyści niepełnosprawni są jedyną grupą, w której orientacja estetyczna uzyskała najwyższe wyniki. Warto też odnotować spektakularne różnice pomiędzy wynikami pierwszych trzech orientacji, to jest estetycznej, religijnej i społecznej, w porównaniu z pozostałymi.

Powtarzające się w różnych grupach konfiguracje wyników w odniesieniu do poszczególnych orientacji pozwoliły zauważyć, że niektóre z nich powtarzają się częściej od innych, na przykład orientacja ekonomiczna i polityczna z jednej strony, a społeczna i religijna z drugiej. Aby to sprawdzić, przeprowadzono analizę skupień, wykonaną na dość dużej próbie mieszkańców Małopolski, to jest 430 osób (227 kobiet i 203 mężczyzn), zróżnicowanych pod względem wykształcenia, stanu

cywilnego i wykonywanej pracy lub kierunku studiów, w wieku 18–75 lat. Badania zostały przeprowadzone na przełomie roku 2003/2004 (Mudyń, 2007, s. 245). Wyniki przedstawia Rysunek 2.



Rysunek 2. Wykres skupień preferowanych orientacji życiowych mieszkańców Małopolski.

Legenda: TEORET – teoretyczna, EKON – ekonomiczna, ESTET – estetyczna, SPOŁ – społeczna, POLIT – polityczna, RELIG – religijna. Analogiczne skróty zastosowano przy kolejnych wykresach.

Źródło: Mudyń, 2007.

Na Rysunku 2 możemy łatwo wyodrębnić dwa odmienne skupienia, w których można wręcz dopatrzeć się elementów symetrii względem osi poziomej przeprowadzonej na wysokości 23 punktów. Pierwsze skupienie, reprezentowane przez wyniki orientacji ekonomicznej, politycznej i teoretycznej, można określić mianem **analityczno-instrumentalnego**, podczas gdy drugie, tworzone przez orientację społeczną, religijną i estetyczną, mianem **skupienia holistycznego**. Podkreślić warto, iż analogiczną konfigurację odnotowano także w przypadku innych badanych grup, to jest w odniesieniu do 85 par małżeńskich w wieku 23–77 lat oraz w odniesieniu do studentów I roku psychologii stosowanej UJ ($N = 163$), przebadanych w tym samym okresie, czyli w latach 2003–2004 (Mudyń, 2007, s. 243–244).

Zauważmy, że orientacja estetyczna wchodzi (niejako na trzeciej pozycji) w skład skupienia holistycznego. Holistyczny charakter orientacji estetycznej wydaje się zrozumiały – wszak wrażenia estetyczne są niejako globalną oceną kompozycji całości, w sensie zgodności stylu, konwencji, formy i ewentualnie proporcji (harmonii) czy kolorystyki. Wydaje się, że w bardzo dużym stopniu sposób funkcjonowania jednostki zależy właśnie od tego, czy jej preferencje ontologiczno-aksjologiczne mieszczą się w jednym, czy też w drugim skupieniu.

Można też przytoczyć kilka wyników dotyczących behawioralnych korelatów orientacji estetycznej i (pozostającej w opozycji) orientacji ekonomicznej. Studenci zorientowani estetycznie (w rozumieniu RN-02), którzy wcześniej wykonywali test IAT z wykorzystaniem pojęć ekonomicznych oraz estetycznych (Mudyń, 2007, s. 262–263), po upływie pół godziny odpamiętywali niemal dwukrotnie więcej słów estetycznych niż ekonomicznych. Natomiast studenci zorientowani ekonomicznie pamiętali więcej słów ekonomicznych niż estetycznych [$F(2,61) = 16,61; p < 0,001$].

W badaniach z udziałem tych samych osób studenci zorientowani estetycznie podczas wykonywania testu IAT (w zadaniach wymagających prostej kategoryzacji bodźców na ekonomiczne vs estetyczne) szybciej rozpoznawali słowa estetyczne, podczas gdy osoby zorientowane ekonomicznie – słowa ekonomiczne [$F(2,61) = 6,69; p < 0,01$].

W tych samych badaniach poproszono też osoby badane o dokonanie rankingu listy sześciu wartości odpowiadających orientacjom życiowych pod kątem ich ważności dla siebie (czyli każdej z osób badanych), a następnie obliczono współczynniki rang Spearmana z wynikami uzyskanymi w RN-02. Z wyjątkiem orientacji społecznej we wszystkich pozostałych skalach wystąpiły istotne pozytywne korelacje, a najsilniejsza dotyczyła orientacji estetycznej właśnie ($R = 0,71; p < 0,001$).

W poszukiwaniu demograficznych i psychologicznych korelatów orientacji estetycznej

Ponadto w innych badaniach (Mudyń, 2007, s. 236–240), przeprowadzonych na 80-osobowej grupie studentów pedagogiki oraz studentów zarządzania, stwierdzono dodatnie korelacje między ogólnym poziomem empatii (IRI Davisa) a orientacją społeczną ($r = 0,25; p < 0,05$) i religijną ($r = 33; p < 0,01$) oraz negatywną korelację z orientacją ekonomiczną ($r = -0,38; p < 0,001$). Zależności te zarysowały się wyraźniej w grupie mężczyzn niż kobiet. W przypadku orientacji estetycznej nie odnotowano istotnej korelacji.

Odwołam się teraz do wyników badań przeprowadzonych na przełomie lat 2010/2011 na 200-osobowej grupie rodziców i 200-osobowej grupie ich dorosłych dzieci (19–29 lat) przy użyciu dwóch różnych metod badania wartości, to jest SVS Schwartza i RN-02 Mudynia. Badania te zostały zaprojektowane w związku z problemem międzypokoleniowej transmisji wartości i pod kątem tego pytania uzyskane wyniki były wówczas analizowane (Mudyń, 2013). Aktualnie zostaną przeanalizowane pod kątem pytania o korelaty i potencjalne uwarunkowania orientacji estetycznej.

Kwestionariusz SVS Schwartza w swej metryczce zawierał również kilka pytań demograficznych, dzięki czemu udzielone przez badanych odpowiedzi można połączyć z orientacją estetyczną. A zatem jeśli idzie o korelaty demograficzne w grupie rodziców (100 matek i 100 ojców) oraz ich synów i córek (100 + 100), to można powiedzieć, że:

- w przypadku ojców (wiek 45–59 lat) orientacja estetyczna koreluje negatywnie z wiekiem ($r = 0,23; p < 0,05$);

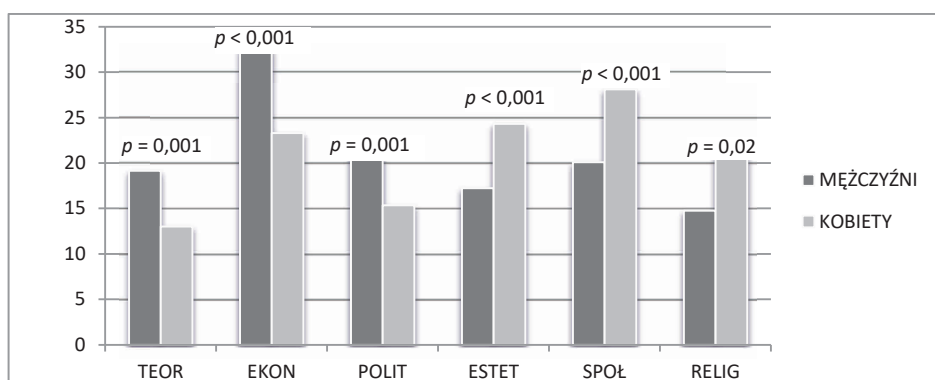
- w odróżnieniu od czterech innych orientacja estetyczna nie koreluje z liczbą lat wykształcenia, natomiast pozytywnie korelują z wykształceniem orientacja teoretyczna ($r = 0,32$; $p < 0,001$) oraz ekonomiczna $r = 0,33$; $p < 0,001$), a negatywnie (na tym samym poziomie istotności) orientacja społeczna i religijna;
- orientacja estetyczna nie koreluje z wielkością miejscowości zamieszkania, choć – podobnie jak poprzednio – orientacja teoretyczna i ekonomiczna korelują z nią pozytywnie ($p < 0,05$), a orientacja społeczna ($r = -0,28$; $p = 0,02$) i religijna ($r = -0,41$; $p < 0,001$) negatywnie;
- orientacja estetyczna nie koreluje z (miejskim lub wiejskim) środowiskiem w okresie szkolnym, choć orientacja teoretyczna negatywnie koreluje ze środowiskiem wiejskim ($r = -0,25$; $p = 0,02$), a orientacja społeczna pozytywnie ($r = 0,29$; $p < 0,01$);
- w przypadku matek (wiek 42–58 lat) z orientacją estetyczną (podobnie jak u ojców) koreluje (negatywnie) jedynie wiek ($r = -0,28$; $p < 0,01$);
- liczba lat wykształcenia nie koreluje u matek z orientacją estetyczną, natomiast – co ciekawe – koreluje pozytywnie z orientacją polityczną ($r = 0,27$; $p < 0,01$) oraz negatywnie z orientacją religijną ($r = -0,29$; $p < 0,01$);
- w przypadku synów (wiek 19–29 lat) orientacja estetyczna nie koreluje z żadną zmienną demograficzną. Natomiast wielkość miejscowości zamieszkania koreluje pozytywnie z orientacją ekonomiczną ($r = 0,37$; $p < 0,01$) oraz negatywnie z religijną ($r = -0,44$; $p = 0,001$);
- w przypadku córek (19–29 lat) nie odnotowano żadnych istotnych korelacji między zmiennymi demograficznymi a orientacją estetyczną lub innymi orientacjami życiowymi.

Zważywszy, że osoby badane oprócz RN-02 wypełniały również SVS Schwartza, sprawdzono, czy wystąpiły jakieś zależności między orientacją estetyczną a wartościami w rozumieniu Schwartza. I tak:

- w przypadku ojców odnotowano negatywne korelacje z Osiągnięciami ($r = -0,25$; $p = 0,02$) oraz Władzą ($r = -0,25$; $p = 0,02$);
- w przypadku matek natomiast odnotowano pozytywne korelacje z Wewnętrznością ($r = 0,25$; $p < 0,05$) oraz Uniwersalizmem ($r = 0,20$; $p < 0,05$);
- w przypadku synów (podobnie jak u matek) zaobserwowano pozytywną korelację z Uniwersalizmem ($r = 0,28$; $p < 0,01$);
- w przypadku córek (podobnie jak u matek) odnotowano słabą pozytywną korelację z Wewnętrznością ($r = 0,20$; $p < 0,05$).

Miejsce orientacji estetycznej wśród pozostałych orientacji

Wprawdzie w tym opracowaniu interesuje nas przede wszystkim orientacja estetyczna, to jednym ze sposobów jej przybliżenia będzie przedstawienie wyników odnoszących się do niej na tle wyników innych orientacji. Zostaną wykorzystane wyniki tych samych osób badanych co uprzednio. Syntetyczny obraz wyników w odniesieniu do wszystkich orientacji przedstawia Rysunek 3.

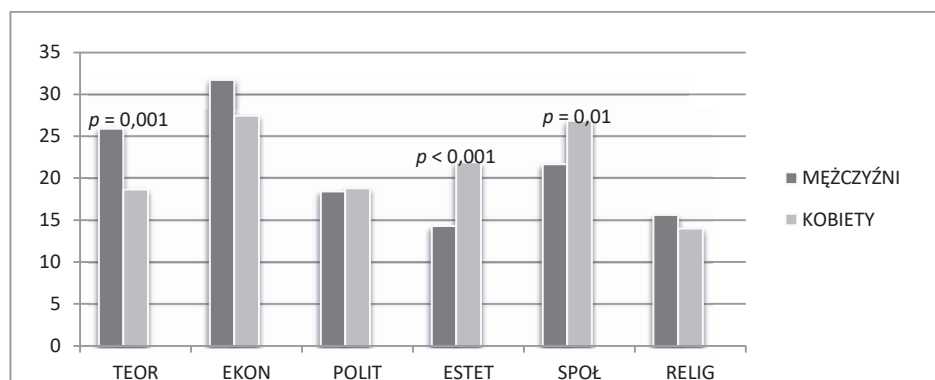


Rysunek 3. Porównanie wyników orientacji życiowych mężczyzn i kobiet w wieku średnim (ojców i matek) w przedziale wieku 42–59 lat ($N = 200$).

Tytułem komentarza (Rysunek 3) warto odnotować, że:

- 1) Wszystkie różnice między kobietami a mężczyznami są istotne statystycznie co najmniej na poziomie $p = 0,02$ (orientacja religijna), pozostałe różnice są istotne co najmniej na poziomie $p = 0,001$.
- 2) W pierwszych trzech orientacjach (teoretyczna, ekonomiczna i polityczna), należących do skupienia analityczno-instrumentalnego, istotnie wyższe wyniki uzyskali mężczyźni. Z kolei w następnych trzech orientacjach (skupienie holistyczne) istotnie wyższe wyniki uzyskały kobiety. Należy do nich również orientacja estetyczna.
- 3) Jeśli porównać ze sobą wyniki poszczególnych orientacji, możemy zauważyć, że w przypadku mężczyzn orientacja estetyczna zajmuje przedostatnie, piąte miejsce – niższe wyniki dotyczą jedynie orientacji religijnej. Natomiast w przypadku kobiet wyniki orientacji estetycznej ustępują jedynie orientacji społecznej.

Spójrzmy teraz, jak przedstawiają się wyniki w odniesieniu do poszczególnych orientacji u młodszego pokolenia, czyli ich dorosłych dzieci (Rysunek 4).



Rysunek 4. Porównanie średnich wyników orientacji życiowych młodych mężczyzn i kobiet (19–29 lat), to jest synów i córek ($N = 200$).

W przypadku młodych dorosłych (Rysunek 4) wyniki nie są już tak modelowe ani tak spektakularne. W odniesieniu do trzech orientacji obserwujemy brak istotnych różnic między kobietami a mężczyznami. Tym razem, co warto podkreślić, najbardziej wyraziste różnice ujawniły się właśnie w odniesieniu do orientacji estetycznej.

Międzygrupowe i wewnątrzgrupowe porównanie wyników w odniesieniu do poszczególnych orientacji dostarcza nam informacji o miejscu orientacji estetycznej w hierarchii wartości. Nie mówi nam jednak o tym, jak często mamy do czynienia z dominacją wartości estetycznych w hierarchii ważności jednostki, to jest jak często mamy do czynienia z typem człowieka zasługującym na miano *Homo aestheticus*. Aby uzyskać odpowiedź na to pytanie, policzono, jak często w tych dwóch 200-osobowych grupach pojawiały się osoby uzyskujące najwyższe wyniki właśnie w orientacji estetycznej. Odpowiednie wyniki przedstawia Tabela 5.

Tabela 5. Liczba osób w poszczególnych grupach, u których dominowała orientacja estetyczna

Grupa wiekowa	Kobiety (N = 200)	Mężczyźni (N = 200)	Razem (N = 400)
42–59 lat	18	11	29
19–29 lat	16	7	23
łącznie	34	18	52 (13%)

Tytułem komentarza można powiedzieć, że w badanej próbie orientacja estetyczna jako dominująca częściej pojawiała się u kobiet niż u mężczyzn oraz że 13% osób w badanej próbie reprezentowało niejako empirycznie rozumiany „typ estetyczny”.

Podsumowanie wyników

1. W nawiązaniu do wcześniej referowanych wyników można powiedzieć, że orientacja estetyczna odgrywa o wiele ważniejszą rolę u kobiet niż u mężczyzn. Przy porównaniach „międzyplciowych” kobiety systematycznie uzyskują wyższe wyniki od mężczyzn, częściej również występuje ona u kobiet jako orientacja dominująca. Różnice te dają o sobie znać również w przypadku wartości estetycznych w rozumieniu SOV (ZPW) Allporta, Vernona i Lindzeya.
2. W tak zwanym trzecim wieku lub tak zwanej późnej dorosłości orientacja estetyczna słabnie (podobnie jak orientacja teoretyczna), natomiast nasilają się orientacja społeczna i religijna.
3. Studenci studiujący kierunki artystyczne (malarstwo, muzyka) rzeczywiście uzyskują wyższe wyniki w orientacji estetycznej, szybciej rozpoznają bodźce słowne związane z estetyką niż z ekonomią i lepiej je pamiętają. Wprawdzie wyniki te wydają się oczywiste, niemniej zostały potwierdzone empirycznie, co wszak nie zawsze się zdarza.
4. Mając w pamięci tak zwane zmienne demograficzne, między innymi liczbę lat wykształcenia, wielkość miejscowości zamieszkania itp., można dojść do

wniosku, że orientacja estetyczna jest mało wrażliwa na uwarunkowania środowiskowe, w odróżnieniu od innych, orientacji, takich jak społeczna, religijna, ekonomiczna, a nawet teoretyczna. Chciałoby się powiedzieć, że orientacja estetyczna uwarunkowana jest przede wszystkim endogennie.

5. Jeśli idzie o wartości w rozumieniu koncepcji Schwartza (SVS), to należy zauważyć, że pozytywne (istotne, acz słabe) korelacje orientacji estetycznej odnotowano jedynie z Uniwersalizmem i Wewnętrzsterownością. Nie odnotowano natomiast żadnych korelacji z dwiema innymi wartościami uwzględnianymi w koncepcji Schwartza, to jest z Hedonizmem i Stymulacją, co wydaje się nieco zaskakujące i trudne do wyjaśnienia.

Uwagi końcowe. O orientacji estetycznej subiektywnie i spekulatywnie

Przechodząc do spekulacji wykraczających poza dostępny materiał empiryczny, można powiedzieć, że referowane wyniki pozostają niekiedy w sprzeczności (być może pozornej) z potocznymi wyobrażeniami i oczekiwaniami. Jeden z takich momentów dotyczy tak zwanej zmysłowości. Etymologicznie rzecz ujmując, „estetyka” wywodzi się z greckiego *aisthetikos*, które to pojęcie odnosiło się do poznania zmysłowego. Potocznie (i nie tylko) estetyka kojarzy się ze sztuką, sztuka z byciem artystą, a artyści ze zmysłowością. Upraszczając i przejawiając, albo Stymulacja i Hedonizm w ujęciu metody SVS niewiele ma wspólnego z potocznie rozumianą zmysłowością, albo osoby zorientowane estetycznie wcale nie są bardziej zmysłowe od osób o innych orientacjach.

Estetyka, estetyczny, czy to w kontekstach codziennych, czy w tak zwanej literaturze przedmiotu, łączą w sobie dwa aspekty znaczeniowe, są pojęciami poniekąd dwuznacznymi. Dość lakonicznie ujął to Władysław Tatarkiewicz we wstępie do swej obszernej *Historii estetyki* (1985), pisząc: „Zwykło się estetykę definiować jako naukę o pięknie; jednakże niektórzy estetycy – w przekonaniu, że pojęcie piękna jest nieokreślone i mętne [...] – schodzą na tor sztuki, definiują estetykę jako naukę o sztuce” (1985, s. 13). Można też oczywiście myśleć o estetyce w kategoriach przeżyć estetycznych. I to podejście wydaje się bliższe psychologii, stanowi bowiem całkiem dobry punkt wyjścia do badań nad różnicami indywidualnymi (i typologicznymi). Podejście to wydaje się również najbliższe Sprangerowi, który poruszając się w ramach tak zwanej psychologii rozumiejącej, koncentrował swą uwagę na specyfice przeżywania świata (życia) przez różne „podstawowe” i wyidealizowane typy ludzi.

Podejście to bliskie jest również piszącemu te słowa. Kategorie orientacji życiowych zostały skonstruowane jako odnoszące się do sposobów przeżywania (doświadczenia) rzeczywistości, z programowym wyminięciem poglądów na dany temat i wartościujących deklaracji. Stąd też pojęcie orientacji estetycznej powinno odnosić się do jak najszerzej kategorii sytuacji i okoliczności, które w szczególnym przypadku mogą się odnosić do wytworów zaliczanych do sztuki, ale bynajmniej nie muszą. Ważna jest wrażliwość estetyczna, nie zaś fakt zajmowania się sztuką, aspirowanie do bycia artystą ani też (nawykowa) skłonność do obcowania z tak

zwanymi dziełami sztuki czy znajomość historii sztuki bądź literatury dotyczącej estetyki. Na 56. Krakowskim Festiwalu Filmowym zaprezentowano między innymi film Gitty Gsell (2015) *Melodia hałasu* (*Melody of Noise*), którego przesłanie dobrze koresponduje z sygnalizowanym tu stanowiskiem⁶. Wrażliwość estetyczna to oczywiście uwrażliwienie na przejawy piękna, ale też brzydoty. Parafrazując i poszerzając zakres refrenu piosenki Roberta Gawlińskiego (2002), rzecz można, że wiele jest rzeczy „Pięknych jak okręt pod pełnymi żaglami, jak konie w galopie, jak niebo nad nami”.

A wracając do brzydoty jako drugiej strony wrażliwości estetycznej, można by uznać, że – być może – wszystkie wyróżnione orientacje życiowe łatwiej jest rozpoznawać poprzez negacje cenionych wartości czy raczej okoliczności, które je negują lub od nich oddalają. I tak *Homo aestheticus* łatwo daje się rozpoznać po tym, że pewne konstelacje bodźców (także tych docierających z tła, z percepcyjnego kontekstu) mogą przyprawić go (ją) o cierpienie, graniczące z bólem lub – jak w przypadku bohatera powieści Jeana-Paula Sartre’a (1974) – przyprawiać o mdłości. *Człowieka ekonomicznego* boli każde (nie dość racjonalne lub niekonieczne) uszczuplenie własnych zasobów, *teoretyka* boli niespójność wywodów i bałagan pojęciowy, *człowieka władzy* przyprawia o bolesny dyskomfort każde ograniczenie własnych wpływów i osłabienie dominującej pozycji, *człowieka społecznego* boli cierpienie innych ludzi, a także przejawy niesprawiedliwości społecznej, *człowieka religijnego* wprawia w melancholię marność wszystkiego, co nie jest Absolutem ani w nim nie partycypuje i w konsekwencji traci wszelki sens w perspektywie wieczności.

Wracając do początku, przypomnijmy, że według Sprangera charakterystyczne dla typu estetycznego jest przetwarzanie każdej impresji w ekspresję. Nie negując tej propozycji, zauważmy jednak, że aby warunek ten został spełniony, osoba o orientacji estetycznej nie musi być profesjonalnym artystą, tym bardziej nie musi być koneserem sztuki, bywalcem wystaw artystycznych czy salonów literackich. Zauważmy też, że ekspresja nie musi wyrażać się w monumentalnych wytworach kultury materialnej, może mieć charakter nietrwały (niczym happening) i nie musi dokonywać się w przestrzeni publicznej. Formą ekspresji jest także lakoniczna wypowiedź, bon mot, gest, rodzaj ubioru, a nawet makijaż. Ekspresja będąca wyrazem wrażliwości estetycznej musi jednak łączyć w sobie elementy świeżości, indywidualnej niepowtarzalności i sytuacyjnej adekwatności. Każda z tych reakcji, wyrażona w przestrzeni społecznej czy interpersonalnej, może być z kolei źródłem pozytywnych lub negatywnych przeżyć estetycznych innych osób.

Czy na przykład Greka Zorbę, tytułowego bohatera powieści Nikosa Kazantzakisa, można podejrzewać o orientację estetyczną w tym rozumieniu? Wydaje się, że i owszem. Bowiem „ten niewykształcony robotnik [...] postrzega

⁶ Na stronie poświęconej temu festiwalowi przesłanie filmu zostało wyartykułowane tak: „Wszystko może być muzyką – jeśli tylko jest w nas gotowość, by ją usłyszeć. Przekonują o tym współcześni artyści podążający śladem Johna Cage’a czy futurystów. Muzyki poszukują w starych fabrykach i na złomowiskach, konstruują osobliwe instrumenty ze sprzętów codziennego użytku lub odpadów. Są też tacy, którzy muzykę odnajdują w niczym niezakłóconych odgłosach natury...”; zob.: http://www.krakowfilmfestival.pl/pl/filmy/pozakonkursowe/5370/melodia_halasu (Dostęp 4-lutego-2017).

świat ze świeżością dziecka. Wciąż dziwi się i pyta. Wszystko wydaje mu się cudowne i każdego ranka, gdy otwiera oczy i spogląda na drzewa, morze, kamienie, ptaki – staje osłupiały. »Cóż to za cud!« – woła...” (Kazantzakis, 1986, s. 133).

Bibliografia

- Allport, G.W., Ross J.M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 432–443.
- Allport, G.W., Vernon, P.E. (1931). *A study of values*. Boston: Houghton Mifflin.
- Allport, G.W., Vernon, P.E., Lindzey, G. (1960). *Study of values* (wyd. 3). Boston: Houghton-Mifflin.
- Doliński, D. (1993). *Orientacja defensywna*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN.
- Gawliński, R. (2012). *Baśka*. Pozyskano z <https://pl.wikipedia.org/wiki/Wilki> (Dostęp 20-czerwca-2016).
- Gsell, G. (2015). *Melody of noise* (film). Pozyskano z http://www.krakowfilmfestival.pl/pl/filmy/pozakonkursowe/5370/melodia_halasu (Dostęp 31-maja-2016).
- Hurka, S.J. (1980). Business administration students in five Canadian universities. A study of values. *The Canadian Journal of Higher Education*, X1, 83–93.
- Ingarden, R. (1931/1960). *O dziele literackim. Badania z pogranicza antologii, teorii języka i filozofii*, przeł. M. Turowicz. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kazantzakis Nikos (1986). *Greki Zorba*, przeł. N. Chadzinikolau. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Klebaniuk, J. (2010). Orientacja na dominację społeczną i usprawiedliwianie systemu w kontekście nierówności międzypaństwowych. *Psychologia Społeczna*, 1(13), 42–56.
- Kluckhohn, C. (1951). Values and values orientations in the theory of actions: An exploration in definitions and classification. W: T. Parsons, T. Shils (red.), *Toward a General Theory of Action* (s. 388–433). Cambridge, MA: Harvard University Press, 388–433.
- Kuhl, J. (1981). Motivational and functional helplessness: The moderating effect of action vs. state orientation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40, 155–170.
- Lubiński, D., Schmidt, D.B., Benbow, C.P. (1996). A 20-year stability analysis of the study of values for intellectually gifted individuals from adolescence to adulthood. *Journal of Applied Psychology*, 4(81), 443–451.
- Maio, G.R., Olson, J.M. (1998). Values as truisms: Evidence and implications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, 294–311.
- Mirzamani, S.M. (2011). Comparison of value system among a group of military prisoners with controls in Tehran. *Iranian Journal of Psychiatry*, 6(3), 121–124.
- Mudyń, K. (2007). *W poszukiwaniu prywatnych orientacji ontologicznych*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Mudyń, K. (2010). *Rzeczywiste-Nierzeczywiste. Podręcznik metody RN-02 do badania orientacji życiowych*. Kraków: Vesalius.
- Mudyń, K. (2013). Jawne i niejawne wartości rodziców a wartości ich dorosłych dzieci. W: K. Mudyń (red.), *W poszukiwaniu międzypokoleniowej transmisji wzorców zachowań, postaw i wartości* (s. 85–123). Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Ossowski, S. (2000). Konflikty niewspółmiernych skali wartości. W: S. Ossowski, *Z zagadnień psychologii społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Rohan, M. (2000). Rose by any name? The values construct. *Personality and Social Psychology Review*, 3(4), 255–277.
- Sartre, J.P. (1974). *Mdłości*, przeł. J. Trznadel. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Sidanius, J., Pratto, F., Mitchell, M. (1994). In-group identification, social dominance orientation, and differential intergroup social allocation. *Journal of Social Psychology*, 134, 151–167.
- Sienkiewicz, K. (1997). *Co ty tutaj robisz*. Pozyskano z http://www.tekstowo.pl/piosenka,elektryczne_gitary,co_ty_tutaj_robisz.html (Dostęp 30-maja-2016).
- Skarżyńska-Bocheńska, K., Janusz Reykowski, J., Ziółkowski M. (red.) (1990). *Orientacje społeczne jako element mentalności*. Warszawa: Wydawnictwo Nakom.
- Spranger, E. (1928). *Types of men. The psychology and ethics of personality*. Halle: Max Niemeyer Verlag.
- Spranger, E. (1930). *Lebensformen. Geisteswissenschaftliche Psychologie und Ethik der Persönlichkeit* (wyd. 7). Halle: Max Niemeyer Verlag.
- Tatarkiewicz, W. (1978). Dwa pojęcia piękna. W: W. Tatarkiewicz, *Parerga* (7–19). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Tatarkiewicz, W. (1985). *Historia estetyki. Estetyka starożytna*. T. 1. Warszawa: Wydawnictwo Arkady.

„Wynagrodzenie autorskie sfinansowane zostało przez Stowarzyszenie Zbiorowego Zarządzania Prawami Autorskimi Twórców Dzieł Naukowych i Technicznych KOPIPOL z siedzibą w Kielcach z opłat uzyskanych na podstawie art. 20 oraz art. 20¹ ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych”.